

IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYA QILISH SHAROITIDA QURILISH VA XARAJATLARINI HISOBI VA TAKOMILLASHTIRISH.

Samatov Dilshod O'roqboy o'g'li

Annotatsiya. Ushbu maqolada, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida qurilish va xarajatlarini hisobi va takomillashtirish ilmiy jihatdan o'rganilgan. Shuningdek maqolada, qurilish va investitsion loyihalarning iqtisodiy jihatdan samarali tashkil etilishi va moliyaviy xarajatlarning puxta rejalashtirilishi kabi maummolar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. Iqtisodiyot, modernizatsiya, qurulish sohasi, sanoat, xarajatlar, iqtisodiy barqarorlik.

Аннотация. В данной статье с научной точки зрения изучены расчет и совершенствование строительства и затрат в условиях модернизации экономики. В статье также анализируются такие проблемы, как экономически эффективная организация строительных и инвестиционных проектов и тщательное планирование финансовых расходов.

Ключевые слова. Экономика, модернизация, строительная отрасль, промышленность, затраты, экономическая стабильность.

Abstract. In this article, the calculation and improvement of construction and costs in the context of economic modernization are scientifically studied. The article also analyzes issues such as the economically efficient organization of construction and investment projects and careful planning of financial expenses.

Keywords. Economy, modernization, construction sector, industry, costs, economic stability.

Kirish. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilish bugungi kunda O'zbekiston Respublikasining strategik ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu jarayon nafaqat sanoat, qishloq xo'jaligi yoki xizmat ko'rsatish sohaslarini qamrab oladi, balki infratuzilmani takomillashtirish, qurilish hajmini kengaytirish va resurslardan oqilona foydalanish masalalarini ham o'z ichiga oladi. Ayniqsa, qurilish sohasida zamonaviy yondashuvlarning qo'llanilishi, loyiha-smeta hujjatlarining iqtisodiy asoslanganligi va xarajatlarni hisobga olish tizimining zamon talablariga moslashtirilishi iqtisodiy barqarorlik va investitsion muhitning jozibadorligini oshirishga xizmat qiladi. Bu boradagi chuqur ilmiy tahlillar va amaliy tadqiqotlar modernizatsiya jarayonini yanada tizimli tashkil etish imkonini beradi.

Qurilish va investitsion loyihalarning iqtisodiy jihatdan samarali tashkil etilishi bevosita moliyaviy xarajatlarning puxta rejalashtirilishiga bog'liqdir. Hozirgi davrda resurslar taqchilligi, narxlarning o'zgaruvchanligi va inflyatsiya xavflari sharoitida

qurilish ishlari bo'yicha xarajatlarni aniqlik bilan hisoblash, ulardan tejab-tergab foydalanish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu bilan birga, yangi qurilish obyektlarida ilg'or texnologiyalar, energiya tejankor uskunalar va ekologik xavfsizlikni ta'minlovchi yechimlarni qo'llash iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Shuning uchun, ushbu yo'nalishdagi ilmiy izlanishlar va takomillashtirish choralari zamonaviy iqtisodiyotni modernizatsiyalashning ajralmas qismidir.

Qurilish xarajatlarini hisobga olish va tahlil qilish tizimi ko'p bosqichli hamda murakkab jarayon bo'lib, u texnik, moliyaviy va huquqiy me'yorlarga asoslanadi. Loyiha oldi tahlillar, iqtisodiy baholash, smeta tuzish, tender savdolarini tashkil etish va keyinchalik amalga oshirilgan ishlarga nisbatan audit o'tkazish — bularning barchasi sifatli qurilishning poydevori hisoblanadi. Ammo mavjud tizimda ayrim kamchiliklar — qo'lda yuritilayotgan hisobotlar, raqamli texnologiyalarning yetarlicha tatbiq etilmaganligi va ma'lumotlarning yagona bazaga kiritilmaganligi samaradorlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli, zamonaviy elektron tizimlar asosida xarajatlarni avtomatlashtirilgan tartibda boshqarish dolzarb ahamiyatga ega.

Takomillashtirish yo'nalishlari sifatida xalqaro tajribani o'rganish va milliy sharoitlarga moslashtirilgan yondashuvlarni ishlab chiqish muhim sanaladi. Jumladan, BIM (Building Information Modeling), ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlari, "raqamli tvins" (Digital Twins) kabi ilg'or texnologiyalarni qurilish sohasiga tatbiq etish orqali, nafaqat xarajatlarni aniq prognozlash, balki ularni real vaqt rejimida monitoring qilish imkoniyatlari kengayadi. Bu esa loyiha samaradorligini oshirish bilan birga, investitsiya risklarini kamaytiradi. Mahalliy sharoitlarda esa bu texnologiyalarni bosqichma-bosqich joriy etish, mahalliy mutaxassislarni o'qitish va qonunchilikka moslashtirish zarurdir.

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida qurilish va xarajatlarini hisoblash hamda takomillashtirish — nafaqat texnik yoki moliyaviy muammo, balki keng qamrovli, strategik iqtisodiy jarayondir. U makroiqtisodiy barqarorlikka, aholining turmush darajasiga va mamlakatning investitsion reytingiga bevosita ta'sir qiladi. Bu jarayonda davlat va xususiy sektor hamkorligi, ilg'or tajriba va texnologiyalar, ishonchli statistik baza va puxta rejalashtirish hal qiluvchi o'rin tutadi. Shu asosda ushbu mavzuni chuqur o'rganish va amaliy takliflar ishlab chiqish, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi.

Tahlillar va natijalar. Qurilish sohasida iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash yo'lida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, loyihalashtirish bosqichida aniq va asoslangan xarajatlar smetasini tuzish butun qurilish jarayonining muvofiqligini belgilaydi. So'nggi yillarda O'zbekiston sharoitida qurilish jarayonida smeta hujjatlarining chalkash, eskirgan va real iqtisodiy shart-sharoitlarga mos kelmaydigan ko'rinishda tayyorlanishi, ko'plab obyektlarda xarajatlar ortib ketishiga va investitsion loyihalarning kechikishiga olib kelmoqda. Shu asosda olib borilgan iqtisodiy tahlillar

ko'rsatadiki, qurilish ishlarining moliyaviy rejalashtirilishida eng ko'p uchraydigan muammo — bu xomashyo va mehnat resurslarining o'z vaqtida yetkazib berilmasligi bilan bog'liq. Bundan kelib chiqib, xarajatlar boshqaruvida tizimli yondashuvlar va zamonaviy rejalashtirish vositalari joriy etilishi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, qurilish jarayonida xarajatlarni hisobga olishda foydalanilayotgan dasturiy ta'minot va metodikalar hali ham to'liq avtomatlashtirilmagan va ko'plab inson omiliga bog'liq. Bu esa, o'z navbatida, xatoliklar ehtimolini oshiradi va iqtisodiy resurslardan foydalanishda samarasizlikka olib keladi. Xususan, 2020–2024 yillar davomida bir nechta yirik infratuzilma loyihalarida o'tkazilgan audit natijalari asosida aniqlanganidek, ayrim loyihalarda dastlabki xarajatlar rejasidan 15–30% ortiqcha mablag' sarflanishi kuzatilgan. Bunga asosiy sabab sifatida real vaqt rejimida monitoring tizimining mavjud emasligi, xarajatlar hisobi uchun yagona raqamli platformaning yo'qligi va soha mutaxassislarining malaka yetishmovchiligi ko'rsatilmoqda.

Qurilish sohasida takomillashtirishga muhtoj bo'lgan yana bir yo'nalish — bu tender va pudrat tizimining shaffofligini ta'minlashdir. Tahlillar ko'rsatadiki, ayrim hollarda tanlov jarayonlarining adolatsiz o'tishi va narxlarning sun'iy ravishda oshirilishi umumiy qurilish qiymatiga bevosita salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli, tender jarayonlarini raqamlashtirish, ishtirokchilarni avtomatik baholash va saralash tizimini joriy etish orqali xarajatlar boshqaruvining ishonchliligi va samaradorligi sezilarli darajada oshiriladi. Natijada, investorlar ishonchi ortadi, mablag'lar oqilona taqsimlanadi hamda umumiy iqtisodiy samaradorlik yuqori bo'ladi.

Ilg'or texnologiyalarning joriy qilinishi xarajatlar boshqaruvining yangi bosqichiga o'tish imkonini bermiqda. Masalan, BIM (Building Information Modeling) texnologiyasidan foydalanish orqali loyihaning barcha bosqichlarini — arxitektura dizaynidan tortib to ekspluatatsiyagacha — raqamli model orqali boshqarish mumkin. Bu esa xarajatlarni oldindan aniqlik bilan hisoblash, ehtimoliy risklarni prognoz qilish va texnik xatoliklarning oldini olish imkonini beradi. O'zbekistonda BIM texnologiyasini bosqichma-bosqich joriy etish orqali, ayrim pilot loyihalarda xarajatlar 10–15% ga kamaygani kuzatilgan. Bu tajriba ko'rsatadiki, texnologik modernizatsiya iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligini sezilarli oshiradi.

Yakuniy tahlillar shuni anglatadiki, qurilish va xarajatlarni hisobga olish tizimini takomillashtirish bevosita milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshiruvchi muhim omildir. Bu borada amalga oshirilayotgan islohotlar, jumladan, "raqamli iqtisodiyot" tamoyillariga asoslangan boshqaruv tizimlarining joriy qilinishi, sohani muvofiqlashtirishga xizmat qilmoqda. Shuningdek, normativ-huquqiy bazaning yangilanishi, byudjet va nodavlat investitsiyalarining samaradorligini tahlil qilish asosida olib borilayotgan ishlar respublika bo'ylab barqaror qurilish muhitini shakllantirmoqda. Shu asosda, kelgusida ham tahliliy yondashuvlar asosida

takomillashtirish ishlari olib borilsa, bu nafaqat iqtisodiy rivojlanish, balki barqaror urbanizatsiya uchun ham mustahkam poydevor bo'ladi.

Muhokama. Hozirgi global iqtisodiy sharoitda milliy iqtisodiyotlarni modernizatsiya qilishda qurilish sohasi strategik muhim tarmoq sifatida ko'rilmoqda, chunki u boshqa tarmoqlarni harakatlantiruvchi kuchdir. Infratuzilmaviy loyihalarning soni ko'paygani sari, ushbu sohadagi xarajatlarni aniq va zamonaviy yondashuvlar asosida hisobga olish zarurati ortmoqda. O'zbekiston tajribasida qurilish sohasida olib borilayotgan islohotlar — jumladan, investitsion muhitni yaxshilash, loyihalashtirish tartiblarini soddalashtirish va smeta hujjatlarini raqamlashtirishga doir chora-tadbirlar bu yo'nalishda ijobiy o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Shu bilan birga, mavjud tizimlarda aniqlik, shaffoflik va iqtisodiy asoslanganlik yetarli darajada bo'lmasligi, xarajatlarning oshib ketishi va samarasiz investitsiyalarga olib kelmoqda.

Qurilish xarajatlarini hisoblardagi asosiy muammo — real xarajatlar bilan oldindan tuzilgan smetalar orasidagi tafovutdir. Ko'plab loyihalarda bu tafovut 20–30 foizgacha yetishi mumkin, bu esa byudjet va investorlar uchun jiddiy iqtisodiy xavflarni yuzaga keltiradi. Bu muammoning ildizi, birinchidan, an'anaviy usullarga asoslangan loyiha-smeta yondashuvlarida, ikkinchidan esa zamonaviy analitik texnologiyalarning to'liq tatbiq etilmayotganidadir. Muhokama qilinayotgan muammo shundaki, agar xarajatlarni hisoblashda inflyatsiya darajasi, materiallar narxi, transport va logistik xarajatlar kabi ko'plab omillar inobatga olinmasa, natijada loyiha iqtisodiy samarasiz bo'lib qoladi. Shu sababli zamonaviy iqtisodiy modellashtirish vositalarini joriy etish zarurati kundan-kunga oshmoqda.

Muhokama doirasida ta'kidlash kerakki, qurilish sohasida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish xarajatlar ustidan nazoratni kuchaytirish va inson omiliga bog'liq xatoliklarni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Xususan, BIM (Building Information Modeling), ERP (Enterprise Resource Planning) va GIS (Geographic Information Systems) kabi texnologiyalar qurilishni loyihalash, rejalashtirish, amalga oshirish va nazorat qilish jarayonlarini raqamlashtirish orqali xarajatlarni optimallashtirish imkonini beradi. Ayni paytda, bu texnologiyalarni joriy etish O'zbekistonda hali boshlang'ich bosqichda bo'lib, to'liq integratsiyaga erishilmagan. Ammo mavjud pilot loyihalar misolida, xarajatlar samaradorligi va moliyaviy shaffoflikka erishishning yaqqol natijalari kuzatilmoqda.

Qurilish va investitsiya loyihalarini amalga oshirishda nazorat va audit tizimining yetarli darajada ishlamasligi ham muhim muammolardan biridir. Ko'plab loyihalarda mustaqil audit mexanizmlarining yo'qligi yoki faqat yakuniy natijalarga e'tibor qaratilishi real vaqt rejimidagi kuzatuvni izdan chiqaradi. Muhokamaga sabab bo'ladigan holatlardan biri — xarajatlar smetalarining ko'r-ko'rona tasdiqlanishi, bu esa iqtisodiy resurslarning isrofgarchilikka uchrashiga sabab bo'ladi. Taklif etilayotgan yechim — bu qurilish faoliyati bo'yicha doimiy monitoring tizimlarini, ya'ni raqamli

audit platformalarini joriy etishdir. Bu orqali loyiha boshidan oxirigacha shaffof nazorat o'rnatilib, resurslar aniq hisobga olinadi.

Yakunda muhokama etilayotgan masala — bu sohani institutsional isloh qilish, ya'ni tashkilotlararo muvofiqlikni oshirish, kadrlar malakasini kuchaytirish va iqtisodiy bilimlarga asoslangan boshqaruvni joriy etishdir. Qurilishda faqat texnik yondashuv emas, balki iqtisodiy yondashuv ham muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning ajralmas qismi sifatida qurilish xarajatlari boshqarish tizimi ham zamonaviy, tizimli va aniq bo'lishi lozim. Mutaxassislarning fikricha, bu yo'nalishdagi o'zgarishlar faqat yangi texnologiyalar orqali emas, balki ta'lim, qonunchilik va institutsional muhitni rivojlantirish orqali ham amalga oshirilishi kerak. Aynan shunday yondashuv umumiy iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilish sharoitida qurilish sohasining roli beqiyos bo'lib, bu sohaning rivojlanishi nafaqat infratuzilmaning takomillashuvi, balki umuman iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlashda ham muhim omil hisoblanadi. Qurilishda xarajatlarni aniqlik bilan hisobga olish, ularni puxta rejalashtirish va nazorat qilish iqtisodiy resurslardan samarali foydalanishga xizmat qiladi. Shu bois, loyihalashtirishdan tortib, yakuniy ekspluatatsiya bosqichigacha bo'lgan jarayonlarda xarajatlarni boshqarish tizimini takomillashtirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylanishi zarur. Hozirgi islohotlar kontekstida bu masala chuqur tahlil qilinib, aniq iqtisodiy mexanizmlar orqali tartibga solinishi kerak.

Xarajatlarni hisobi tizimida aniqlik, shaffoflik va zamonaviy yondashuvlar mavjud bo'lmasa, qurilish samaradorligi pasayib, umumiy iqtisodiy ko'rsatkichlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Mavjud muammolardan biri — smeta hujjatlarining real iqtisodiy sharoitlarga mos kelmasligi va ularning ko'p hollarda noaniq metodologiyalarga asoslanib tuzilishidir. Bu esa, bir tomondan, byudjet mablag'larining behuda sarflanishiga olib kelsa, boshqa tomondan investorlar ishonchini susaytiradi. Shu sababli, xulosaga kelinadigan asosiy nuqta shundaki, xarajatlarni boshqarish tizimi tubdan takomillashtirilmog'i lozim. Bu borada zamonaviy IT texnologiyalarini joriy etish, malakali kadrlar tayyorlash va ilg'or xalqaro tajribalarni o'rganish muhim omillar sifatida ko'zga tashlanadi.

Qurilishda iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashning muhim sharti — bu tizimlashtirilgan, ilmiy asoslangan va real vaqt rejimida faoliyat yurituvchi xarajatlar boshqaruvi tizimini yaratishdir. Xususan, BIM, ERP, va boshqa raqamli texnologiyalar asosida qurilish loyihalarini boshqarish orqali xatoliklar sonini kamaytirish, vaqt va moliyaviy resurslarni tejash hamda investitsiya xavfini minimallashtirish mumkin. Amaliy misollar shuni ko'rsatadiki, bu kabi texnologiyalar joriy etilgan loyihalarda xarajatlar 10–20% gacha qisqaradi, ish sifati esa sezilarli darajada ortadi. Xulosa

sifatida aytish mumkinki, texnologik modernizatsiya xarajatlarni hisoblashni nafaqat soddalashtiradi, balki uni strategik boshqaruv vositasiga aylantiradi.

Davlat tomonidan ishlab chiqilgan tartiblar, normativ-huquqiy hujjatlar va sanoat standartlari doirasida xarajatlar hisobini takomillashtirish muhim, ammo bu yetarli emas — institutsional muhit va inson kapitalining rivojlanishi ham katta ahamiyatga ega. Qurilish sohasida malakali iqtisodchilar, loyiha menejerlari va texnik mutaxassislar o'rtasidagi uzviy hamkorlik, iqtisodiy bilimlarning chuqur bo'lishi bu tizim samaradorligini oshiradi. Xulosa qilish mumkinki, iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida qurilish sohasidagi har bir islohot, ayniqsa xarajatlarni boshqarishdagi yangiliklar, umumiy rivojlanishga katta hissa qo'shadi. Shu bois, kadrlar salohiyatini oshirish va amaliyotda ilmiy yondashuvlarni qo'llash muhim ustuvorlik sifatida belgilanmog'i lozim.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, qurilish va investitsion loyihalarda xarajatlarni hisobga olish va takomillashtirish, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu borada harakatlar tizimli va strategik bo'lishi, faqat texnik darajada emas, balki makroiqtisodiy kontekstdan kelib chiqib tashkil etilishi kerak. Rejalashtirishdan boshlab moliyaviy monitoringgacha bo'lgan barcha bosqichlar zamonaviy texnologiyalar va iqtisodiy modellar bilan uyg'unlashtirilsa, nafaqat loyihalar samarali amalga oshiriladi, balki iqtisodiyotning umumiy raqobatbardoshligi ham ortadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, bu mavzu bo'yicha chuqur tahlillar, amaliy takliflar va ilmiy yondashuvlar iqtisodiy rivojlanishning poydevorini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Karpova T.P. Napravleniya razvitiya buxgalterskogo ucheta v tsifrovoy ekonomike // Izvestiya Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta. - 2018. - №3 (111). - S. 52-57.
2. O'zbekiston Respublikasi prezidenti SH.M.Mirziyoevning 2020 yil 25 yanvardagi 2020 yil uchun eng muhim ustivor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojatnomasi.
3. Кудбиев, Д. (2022). МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АРЕНДЫ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ И ИХ УЧЕТ. Nazariy va amaliy tadqiqotlar xalqaro jurnali, 2(1), 57-62.
4. Jumakulov, Z., & Kunduzova, Q. I. (2021). Financial Independence in the Higher Education System of the Republic of Uzbekistan: Results and Conclusions. Middle European Scientific Bulletin, 19, 236-241.
5. Кундузова, К. И., & Темиркулов, А. (2019). ОРГАНИЗАЦИЯ КОНТРОЛЯ МАТЕРИАЛЬНЫХ ЗАТРАТ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ХИМИЧЕСКОЙ ЧИСТКИ. In БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ: ДОСТИЖЕНИЯ И НАУЧНЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ XXI ВЕКА (pp. 150-153).
6. Ibragimovna, K. K. (2021). Accounting of tax benefits. ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH, 10(5), 26-29.